

Duhâ/Kuşluk Namazıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*

Cemil Mollaibrahimoğlu**

Özet

Farz ve vacip namazların dışında kalan namazlara nâfile denmektedir. Hz. Peygamber, farz namazlardan noksan olanların nâfile namazlarla tamamlanacağını ve kulun Allah'a farzlarla yaklaşıp nâfilelerle yakınlaşmayı sürdürdüğünü haber vermiştir. Dolayısıyla nâfileler, Allah'a yakınlaşmayı sürdürmeye, sevap elde etmeye ve farzlardaki noksanlığın tamamlanmasına sebep olması yönüyle önem arz etmektedir. Nâfile namazlardan biri de duhâ/kuşluk namazıdır. Güneşin bir mızrak boyu yükselerek kerahet vaktinin çıkışından zevalin az öncesine kadar olan zamanda kılınan bu namazı Hz. Peygamber zaman zaman kılmış, tavsiye etmiş ve kılanlara önemli müjdelere vermiştir. Bu makale, duhâ namazının meşruiyetini, Hz. Peygamber'in kaldığına ve tavsiye ettiğine dair rivayetler ile bu namaz hakkındaki olumsuz rivayetleri, bunların sıhhatlerinin tespitini ve ilgili yorumları nakledip değerlendirmeyi, kuşluk namazının hükmünü, rekât sayısını, işrâk namazıyla aynı namaz olup olmadığı hususunu rivayetlerle ve şârihlerin yorumlarıyla ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Namaz, kuşluk namazı, Peygamber, hadis.

THE EVALUATION OF NARRATIVES RELATED TO THE "DUHĀ" PRAYER

Abstract

Nâfila (voluntary) prayers are those prayers that are neither *farđ* (obligatory prayers) nor *wâjib*. Narrated from the Prophet that the servant approaches Allah by performing the obligatory prayers and he/she continues to approach by performing the voluntary prayers. The Prophet also said that if the obligatory prayers are deficient, they will be completed with the voluntary ones. "Duhâ" means the time of sunrise. As a religious term, it is an optional prayer that the Prophet prayed frequently and advised the companions to pray, and its time is between sunrise and noon (*zühr*). This article examines based on traditions and hadith commentators' opinions the legitimacy of this prayer; narratives relating that the Prophet had performed this prayer; narratives against this prayer; the reliability of these narrations, number of rak'ahs of *duhâ* prayer, whether it is the same with *ishrâq* prayer.

Key Words: Prayer, *duhâ* prayer, Prophet, hadith.

* Bu çalışma, Ocak 2018 tarihinde tamamlanan "Rivayetler Işığında Nâfile Namazlar" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

**Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, cmollaibrahimoğlu@nku.edu.tr.

Giriş

İnsanların ve cinlerin yaratılış gayesi, Allah'a kulluk etmektir.¹ Tevhidden sonra İslam'ın en önemli esası ve bedenle yapılan ibadetlerin en faziletlisi ise namazdır.² Bu sebeple Hz. Peygamber farz namazlara ilaveten kimi zaman onların öncesinde ve sonrasında kimi zaman da çeşitli vesilelerle müstakil olarak daha fazla namaz kılmış ve kılınmasını teşvik etmiş, bu namazların bir kısmını devamlı bir kısmını da zaman zaman kılmıştır. Bazen kılıp, bazen terk ettiği namazlardan biri de kuşluk namazıdır.

Burada Hz. Peygamber'in bu namazı kıldığına ve tavsiye ettiğine dair rivayetlerle, iki rekât kuşluk namazının insan bedeninde bulunan üç yüz altmış mafsâl için verilmesi gereken üç yüz altmış sadaka yerine geçtiği, denizin köpüğünden çok olsa bile kişinin günahlarının affına sebep olduğu, tam bir hac ve bir umre sevabı kazandırdığı gibi faziletine dair rivayetlere yer verilecektir. Daha sonra Hz. Peygamberin kuşluk namazı kılmadığını veya bazı durumlarda ya da bir kere kıldığını ifade eden rivayetler ve bu rivayetlerle ilgili farklı yorumlar zikredilecek, Resûlullah'ın bu namazı kaç rekât kıldığı ve bu sayıların bağlayıcılığı, işrâk namazı ile kuşluk namazının aynı namaz olup olmadığı hususları ele alınıp değerlendirilecektir.

1. Duhâ Kavramı

Duhâ kelimesinin kök anlamı bir nesnenin belli ve âşikare olmasıdır.³ Aslında duhâ, güneşin, doğduğu mer'î ufuktan yükselip ışığının parlaması ve yayılmasıyla bakanlara açıkça görünmesidir. O zaman kerahet vakti geçmiş olur. Güneşin doğuşundan zevâle kadar olan süre üçe ayrılır: 1) Güneşin doğuşundan aydınlığın tamamlanmasına kadar olan süre: dahve, dahv ve dahiyye/kuşluk (ضَحْوَةٌ, ضَحْوٌ, ضَحِيَّةٌ), 2) Güneşin aydınlığını tamamlamasından gündüzün dörtte birini tamamlamasına kadar olan süre: duhâ (الضُّحَى)/kaba kuşluk, 3) Dörtte birin

1 ez-Zâriyat, 51/56.

2 İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, nşr. Şuayb Arnaût vd., Müessesetü'r-risâle, Dimaşk, 2009, Tahâret 4; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dârü hecr, y.y., 1999, II, 336-337; Dârimî Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahman, *Sünen*, nşr. Hüseyin Selim Esed, Dârü'l-muğni, Riyad, 2000, Tahâret 2; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbüri, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 2002, I, 221-222, 301 (448), (449), 450; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût ve arkadaşları, Müessesetü'r-risâle, Dimaşk, 1995, XXXVII, 60, 108 (22378), (22433); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Yemenî, *Muvattâ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1985, Tahâret 36; İbn Hibbân, III, 311.

3 İbn Fâris Ebû'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun, y.y. Dârü'l-fikr, 1979, III, 391.

tamamlanmasından zevâle kadar olan süre: dahâ'/koca kuşluk (ضحَاء).⁴

Fukahâ istilahında duhâ namazı, kuşluk vaktinde kılınan namazdır. Kuşluk vakti; güneşin bir mızrak boyu yükselerek kerahet vaktinin çıkışından zevalin az öncesine kadar olan zamandır.⁵ Bazılarına göre vakti, güneşin doğuşuyla başlar.⁶ Her ne kadar güneşin doğuşundan veya bir mızrak yükselmesinden zevâl vaktine kadar kılınabilirse de Zeyd b. Erkam (ö. 68/688) rivayetinden⁷ dolayı sıcağın şiddetlendiği zamana kadar ertelemek daha faziletlidir.⁸

Aşağıda görüleceği üzere rivayetlerde bu namaz “duhâ” namazı olarak geçmekte, fıkıh kitaplarında da bu isimle zikredilmektedir. Ancak bazı rivayetlerde bu namaza “evvâbîn” denildiği de görülmektedir: Ebû Hüreyre (ö. 58/678) Hz. Peygamber'in “*Duhâ namazına ancak evvâb/çok tevbe eden devam eder*” sözünü naklettikten sonra “*Bu evvâbînin namazıdır*” demiştir.⁹ Zeyd b. Erkam'dan rivayet

4 Bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr, (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1956), 6: 2406; Bâcûrî İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mevâhibu'l-ledüniyye ale's-şemâili'l-Muhammediyye*, nşr. Muhammed Avvâme, (y.y. 2001), s. 490-491; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 8: 5847-5848.

5 İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Muhammed ed-Dımaşki, *Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfi, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 2: 30; İbn Hacer el-Heytemî, *Eşrefü'l-vesâil ilâ fehmi's-Şemâil*, nşr. Kemâl Abdülazîm el-Anânî, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), s. 407; Ali el-Kari Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân el-Herevî, *Cem'ü'l-vesâil fi şerhi's-Şemâil*, (Mısır: t.y.), 2: 85; Münâvî Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâci'l-ârifin, *Feyzü'l-kadir bi şerhi'l-Câmi's-sağîr*, (Beyrut: Dârü'l-marife, 1972), 6: 168; Şürünbülâli Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr, *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-izâh ve necâti'l-ervâh*, nşr. Abdülkerim el-Atâ, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, 2001), s. 412; Bâcûrî, *el-Mevâhibu'l-ledüniyye*, s. 490-491; Zafer Ahmed Tehânevi, *İ'lâü's-sünen*, (Pakistan: İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1415), 7: 30; *el-Mevsûatu'l-fikhiyye*, (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1983-2006), 27: 221. Kerahet vakti; güneşin doğmasından yükselmesine kadar olan zamandır ki yaklaşık 40-50 dakikadır. Zeval; güneşin tam ortaya ve başımızın üstüne gelip de henüz batı tarafına geçmediği zamandır ki öğle vaktinin girmesinden yaklaşık 40-50 dakika öncesine kadar olan zamandır. Kuşluk vakti, bu iki vakit arasındır. Bk. Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, (Ankara: DİB yay., 1969), s. 138; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, (İstanbul: Bilmen yayınevi, t.y.), s.114, 213.

6 İbn Hacer el-Heytemî, *Eşrefü'l-vesâil*, s. 407.

7 Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1412/1991), Müsâfirin, 143.

8 Nevevî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccâc*, (Müessesetü Kurtuba, 1994), 6: 44; Aynî Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2001), 7: 349; Bâcûrî, *el-Mevâhibu'l-ledüniyye*, s. 490.

9 Hâkim, I, 459 (1182). Hâkim hadisin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu söylemiş Zehebi de onu onaylamıştır. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1: 459; Zehebi Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşki *Telhîsu'l-Müstedrek*, Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002), 1: 459.

edildiğine göre Hz. Peygamber “Evvâbîninin namazı, sıcaktan deve yavrularının ayağı yandığı zamandır”¹⁰ buyurmuştur. Şevkânî, (ö. 1250/1834) “Kim akşamla yatsı arasında namaz kılsa, o namaz evvâbînin namazıdır”¹¹ rivayetinin, mürsel olsa bile *Sahih*’deki Zeyd b. Erkam rivayetine muâriz olmadığını, zira her iki namaza da evvâbîn denilmesine bir mâni bulunmadığını söylemiştir.¹² Bazı fıkıh kitaplarında da “evvâbîn” kelimesinin kuşluk namazı ile akşamla yatsı arasında kılınan namazın müşterek ismi olduğu belirtilmektedir.¹³

2. Rivayetler

Bazı eserlerde, bu hususta rivayette bulunan üçü hanım on dört sahâbînin isimleri sayılmış ve hepsinin de Hz. Peygamber’i kuşluk kılarken gördükleri,¹⁴ bazı eserlerde on dokuz büyük sahâbînin Hz. Peygamber’i kuşluk namazı kılarken gördüklerine şahitlik ettiği, hatta İbn Cerir et-Taberî’nin (ö. 310/923) bu haberlerin tevâtür haddine ulaştığını söylediği nakledilmiştir.¹⁵ Bazılarında kuşluk namazını ispat eden hadislerin sahâbe râvilerinin sayısının yirmiye ulaştığı belirtilmiş,¹⁶ bazılarında yirmi beş sahâbenin isimleri, her birinin Hz. Peygamber’in kuşluk namazı kıldığına veya onu tavsiye ettiğine ya da faziletinden bahsettiğine dair rivayetleri kaynaklarıyla birlikte tek tek sayılmıştır.¹⁷ Bu rivayetlerin bir kısmı şunlardır:

10 Müslim, *Müsâfirîn*, 143.

11 Abdullah b. Mübârek Ebû Abdurrahman el-Hanzalî el-Mervezî, *Kitabu’z-zühd*, nşr. Habîburrahmân el-A’zamî, (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, t.y.), s. 445 (1259); Mervezî Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, *Muhtasarı Kıyâmu’l-leyl ve Kıyâmu ramazân ve Kitabu’l-vitr*, ihtisâr, Ahmed b. Ali el-Makrizî, (Pakistan: Hadis Akademi, 1988), s. 88. Elbânî, hadisin mürsel olduğu için zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî *Silsiletü’l-ehâdisi’z-zâife ve’l-mevzûa ve eseruhu’s-seyyiü fi’l-ümme*, (Riyad: Mektebetü’l-meârif, 1992-2004), 10: 133 (4617); Elbânî, *Zaifu’l-Câmi’-s-sağîr ve ziyâdetihî*, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1988), s. 818 (5676).

12 Şevkânî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr*, nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, (Demmam: Dâru İbni’l-Cevzî, 1427), 5: 186.

13 Bk. Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn, *Esne’l-metâlib şerhi Ravzî’t-tâlib* (yy. t.y.), 1: 206; Şirbînî Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meâni elfâzi’l-Minhâc*, nşr. Muhammed Halîl Aytânî, (Beyrut: Dâru’l-marife, 1997), 1: 343; Cemal Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer el-Ezherî, *Fütühâtü’l-vehhâb bi tavzihi Şerhi Menhecî’t-tullâb (Fethu’l-vehhâb şerhi)*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabiyyi t.y.), 1: 486; *el-Mevsûatü’l-fikhîyye*, 27: 134.

14 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Zâdü’l-meâd fi hedyi hayri’l-ibâd*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Abdülkâdir el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü’l-risâle, 1998), 1: 334.

15 Ali el-Kârî, *Cem’ü’l-vesâil*, 2: 87; Münâvî, *Şerhu’ş-Şemâil*, (Mısır t.y.), 2: 86; Bâcürî, *el-Mevâhibu’l-ledüniyye*, s. 492; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî, *Nazmü’l-mütenâsir mine’l-hadisi’l-mütevâtir*, (Mısır: Dârü’l-kütübî’s-selefiyye, t.y.), s. 106-108.

16 İbn Hacer Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, (Riyad: Dâru Taybe, 1426/2005), 3: 589.

17 Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 7: 346-248.

Ebû Hüreyre dostu Hz. Peygamber'in kendisine üç şey tavsiye ettiğini ve bunları ölünceye kadar asla terk etmeyeceğini söylemiştir. Bunlar, her ay üç gün oruç tutmak, iki rekât kuşluk namazı kılmak ve vitir namazı kılıp da uyumaktır.¹⁸ Hadisin benzeri Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652 [?]) da rivayet edilmiştir.¹⁹

Hz. Peygamber insanın üç yüz altmış mafsâl üzere yaratıldığını ve her biri için günde bir sadaka vermesi gerektiğini söyledikten sonra her tesbihin, hamdın, tehlilin, tekbirin, iyiliği tavsiye etmenin, kötülükten sakındırmanın, yoldan bir taşı ya da diken kaldırmanın sadaka olduğunu ve bunları yapan kişinin o gün cehennemden uzaklaşmış olarak yürüdüğünü söylemiş, kuşluk vakti kılınan iki rekât namazın bunların yerini tutacağını belirtmiştir.²⁰

Bir rivayette iki rekât kuşluk namazına devam etmenin denizin köpüğü kadar bile olsa günahların affına sebep olduğu belirtilmiş,²¹ diğer bir rivayette sabah namazını kıldıktan sonra iki rekât kuşluk namazı kılınca kadar namaz kıldığı yerde oturan ve hayırdan başka bir şey söylemeyen kişinin günahları denizin köpüğünden çok olsa bile affolunacağı,²² bir başka rivayette ise sabah namazını

18 Buhâri Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), Teheccüd 33, Savm, 60; Müslim, Müsafirîn, 84.

19 Müslim, Müsafirîn, 86.

20 Müslim, Müsafirîn, 84, Zekât 54.

21 Tirmizî Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmiu'l-kebir (Sünen)*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Abdullatif Hirzullah, (Dimaşk: Dâru'risâle el-âlemiyye, 2009), Vitir, 15; İbn Mâce, İkâme, 187; Ahmed, 15: 446 (9716); İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Avvâme, (Beyrut: Dâru Kurtuba, 1427/2006), 5: 257 (7867). Râvi Nehhâs b. Kahm hakkında Zehebî "zaif" ve "leyyin" nakillerini yapmış, İbn Hacer de zaif olduğunu söylemiştir. Nevevî, isnadının, Elbânî, hadisin zaif olduğunu, Şuayb Arnaût da Nehhâs zaif olduğu için hadisin isnadının zaif olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak hadisin zaif olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, nşr. Muhammed Necib el-Mutî, (Cidde: Mektebetü'l-irşâd, t.y.), 3: 530; Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî, *Mizanü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Muavvez ve Âdil Ahmed Abdü'l-mevcûd, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1995), 7: 49; İbn Hacer Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takribu't-temyîz*, nşr. Muhammed Avvâme, (Haleb: Dâru'r-reşid, 1991), s. 566; Elbânî, *Zaifu Süneni't-Tirmizî*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000), s. 57 (473); Arnaût, *Tirmizî* (tahrîc), II, 25; a.mlf., Ahmed (tahrîc), 15: 446.

22 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabeleli, (Dimaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), Salât, 300; Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003), 3: 69 (4907); Taberânî Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, nşr. Hamdî Abdülmecid es-Silefî, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.), 20: 196-197 (442); Ahmed, 24: 387-388 (15623).

Râvi Zebbân b. Fâid hakkında Zehebî, "zaif", "hadisleri münker" ve "sâlih" nakilleri yapmış, İbn Hacer de "za'ifu'l-hadis" olduğunu, Sehl hakkında da Zebbân'ın kendisinden rivayeti hariç "lâ be'se bih" olduğunu söylemiştir. Şuayb Arnaût, Zebbân ve Sehl'in zaif, dolayısıyla hadisin isnadının zaif olduğunu söylemiştir. Bk. Zehebî,

demoştir.²⁷

Enes b. Malik (ö. 93/711-12) bir seferde Resûlullah'ın kuşluk namazını sekiz rekât kıldığını gördüğünü nakletmiş,²⁸ bir başka rivayette “Nebî kuşluk namazını altı rekât olarak kıları.”²⁹ demoştir. Diğere bir rivayette Resûlullah'dan “*Kim kuşluk namazını on iki rekât olarak kılırsa, Allah onun için cennette altından bir köşk bina eder*”³⁰ sözünü duyduğunu söylemiştir.

Ebû Said el Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle demoştir: “Resûlullah kuşluk namazını devamlı kıları ki asla bırakmayacak derdik ve yine kuşluk namazını bırakırdı ki artık onu hiç kılmayacak derdik.”³¹

- 27 Mâlik, Kasru's-salât 30; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî, (Karaçi: el-Meclisü'l-ilmî, 1390/1970), 3: 78 (4866). Elbânî ve Şuayb Arnaût isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Bk. Elbânî, *Mişkâtü'l-meşâbih* (tahkik), (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979), 1: 413; Arnaût, *Zâdü'l-meâd* (tahrîc), 1: 343.
- 28 Ahmed, 19: 468-469 (12486), 20: 45 (12589); İbn Huzeyme Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, *Sahih*, nşr. M. Mustafa el-A'zamî, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 2: 230 (1228); Hâkim, 1: 459 (1183). Hâkim, hadis in isnadının, Zehebî de hadis in sahih olduğunu, Heysemî, râvilerin sika, Şuayb Arnaût da hadis in sahih li ğayrihi olduğunu söylemiştir. Bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1: 459; Zehebî, *Telhisu'l-Müstedrek*, 1: 459; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 2: 493; Arnaût, *Müsned* (tahrîc), 19: 469, 20: 45.
- 29 Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, nşr. İzzet Ubeyd ed-Dabbâs, (Beyrut: Dâru'l-hadis, 1988/1408), s. 139-140. Senedde bulunan râvi Hakîm b. Muaviye ez-Ziyâdî hakkında İbn Hacer “mestur” demoştir. Münâvî, isnadının sahih olduğunu söylemiş, Gumârî de Münâvî'nin sözünü nakletmekle yetinmiştir. Elbânî, senedin mütâbaatda hasen dolayısıyla hadis in sahih li ğayrihi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla hadis sahih kabul edilmektedir. Bk. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 177; Münâvî, *Teyzir bi şerhi'l-Câmii's-sağîr*, (Hindistan: 1286), 2: 277; Gumârî Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk, *el-Müdvâ li ileli'l-Câmii's-sağîr ve şerheyi'l-Münâvî*, (Mısır: Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, 1996), 5: 208; Elbânî, *İrvâü'l-galîl*, 2: 217; Elbânî, *Muhtasaru's-Şemâilü'l-Muhammediyye*, (Ammân: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1406), s. 156 (245); Elbânî, *Sahihü'l-Câmii's-sağîr ve ziyâdetihî*, (Beyrut 1988), 2: 888 (4960).
- 30 Tirmizî, Vitir, 15; İbn Mâce, İkâme, 187; Taberânî, *el-Mu'cemu's-sagîr (er-Ravzu'd-dâni ile beraber)*, nşr. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 1: 305 (506); Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-sünne*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zehir eş-Şâvis, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 4: 140 (1006). İbn Hacer, senedde bulunan râvi Musa b. Fülân'ın “meçhul” olduğunu belirtmiştir. Elbânî hadis in sahih olduğunu, Şuayb Arnaût da Musa'nın meçhul dolayısıyla hadis in isnadının zayıf olduğunu; İbn Hacer ve Ali el-Kârî, hadis in isnadının zayıf olduğunu, yine senedi zayıf olan Ebû Zer ve Ebu'd-Derdâ hadisleri kendisine katılınca kuvvet kazanıp ihticaca elverişli olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 555; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 587; Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, 2: 89; Elbânî, *Zaifu Süneni't-Tirmizî*, s. 57 (473); Elbânî, *Zaifu Sünen-i İbn Mâce*, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1997), s. 104 (258); Arnaût, Tirmizî (tahrîc), 2: 23; Arnaût, İbn Mâce (tahrîc), 2: 392.
- 31 Tirmizî, Vitir, 15; Ahmed, XVII, 246-247 (11155); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed, (Dimaşk: Daru'l-me'mûn, 1973), 2: 457 (1270). Atiyye b. Sa'd el-Avfi hakkında Zehebî “Zayıftır”; İbn Hacer “Çok hata eden sadûk, şii ve müdellistir” demoştir. Mübârekpûrî, İbn Hacer'in sözlerini nakletmiş, Elbânî,

Zeyd b. Erkam, kuşluk namazını erken kılan bazı kimseleri görmüş de şöyle demiştir: Şüphesiz bunlar da bilirler ki, kuşluk namazını sonraki bir saatte kılmak daha sevaptır. Zira Resûlullah şöyle buyurdu: “*Tövbe edip Allah’a dönenlerin (evvâbinin) namazı, sıcaktan deve yavrularının ayağı yandığı zamandır.*”³²

3. Farklı Rivayetler

Hiz. Peygamberin kuşluk namazı kılmadığını veya bazı durumlarda ya da bir kere kıldığını ifade eden rivayetler de vardır. Âlimler bu rivayetleri farklı şekillerde değerlendirmişlerdir.

Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 83/702) ve Abdullah b. Haris (ö. 84/703), Hiz. Ali’nin (ö. 40/661) kız kardeşi Ümmü Hânî’nin (ö. 50/670’ten sonra) dışında hiçbir kimsenin kendilerine Hiz. Peygamber’i kuşluk namazı kılariken gördüğünü söylemediğini belirtmişler, Ümmü Hânî’nin Hiz. Peygamber’in Mekke’nin fethi günü kendisinin evinde gusledip sekiz rekât namaz kıldığını zikrettiğini³³ ve “Resûlullah’ın o namazı daha önce de sonra da kıldığını görmedim.” dediğini nakletmişlerdir.³⁴

Hiz. Âişe kendisinin kuşluk namazı kıldığını, Resûlullah’ın ise kılmadığını, insanlar onunla amel eder de üzerlerine farz kılınır korkusu ile işlemesini sevdiği bir kısım ameli (işlemeyip) bıraktığını söylemiştir.³⁵ Bir başka rivayette Resûlullah’ı kılariken görmediğini belirtmiştir.³⁶

Ebû Hüreyre de Resûlullah’ı kuşluk namazı kılariken asla görmediğini,³⁷ diğer bir rivayette bir kere hariç görmediğini söylemiştir.³⁸

Hiz. Âişe ve İbn Ömer (ö. 73/692) Resûlullah’ın sadece seferden döndüğünde

Şuayb Arnaût ve Hüseyin Selim Esed Atıyye zayıf olduğundan hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak hadis, senedi zayıf bir hadistir. Bk. Zehebî, *Mizanü’l-İtidâl*, 5: 100; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 393; Mübârekpürî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 2: 587-588; Elbânî, *İrvâü’l-galîl*, 2: 212 (460); Arnaût, Tirmizî (tahrîc), 2: 25; Ahmed (tahrîc), 17: 247; Esed, Ebû Ya’lâ (tahrîc), 2: 457.

Bu rivayet Hiz. Peygamber’in kuşluk namazını bazen kıldığını, bazen de devam etmesi halinde insanların farz sanması endişesiyle kılmadığını göstermektedir. Bk. Münâvî, *Şerhu’ş-Semâil*, 2: 90.

32 Müslim, Müsâfirin, 143

33 Buhârî, Taksir, 12, Teheccüd, 31, Meğâzi, 50; Müslim, Müsâfirin, 80.

34 Müslim, Müsâfirin, 81.

35 Buhârî, Teheccüd, 5; Müslim, Müsâfirin, 77.

36 Buhârî, Teheccüd, 32.

37 Nesâî Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmun’im Şelebî, (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1421/2001), 1: 265 (479).

38 Ahmed, 15: 471 (9758). İbn Hacer, Şuayb Arnaût ve Ahmed ez-Zeyn râvi Asım b. Küleyb el-Cermî ve babası Küleyb b. Şihâb’ın sadûk olduğunu söylemiş, Arnaût hadisin isnadının kavî, Zeyn hasen olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzib*, s. 286, 462; Arnaût, *Müsned* (tahrîc), 15: 471; Zeyn, *Müsned* (tahrîc), 9: 302.

kuşluk namazı kıldığını söylemişlerdir.³⁹ Enes b. Malik de bir sefere çıkması veya seferden dönmesi hariç Resûlullah'ı kuşluk namazı kılarken görmediğini söylemiştir.⁴⁰

Mücâhid (ö. 103/721) bir kere Urve b. Zübeyr'le (ö. 94/713) mescide girdiklerini orada insanların kuşluk namazı kıldıklarını, İbn Ömer'i Hz. Aişe'nin hücreğine doğru oturur bir halde bulup ona bu namazı sorduklarını ve "Bid'attır" cevabını aldıklarını söylemiştir.⁴¹

Müverrik (ö.105/723) şöyle demiştir: Bir kere İbn Ömer'e, "Kuşluk namazını kılar mısınız?" diye sordum. "Hayır", dedi. "Ömer kılar mıydı?" dedim. "Hayır", dedi. "Ebû Bekir kılar mıydı?" dedim. "Hayır", dedi. "Nebî kılar mıydı?" dedim. "Zannetmem", dedi.⁴²

Ebû Ubeyde, insanlardan hiçbiri bana, İbn-i Mes'ûd'u (ö. 32/652-53) kuşluk kılarken gördüğünü haber vermedi, demiştir.⁴³ Mesrûk (ö.63/683) da şöyle demiştir: Bizim mescidde kuşluk kıldığımız İbn Mes'ûd'a ulaştınca "Ey Allah'ın kulları! Allah'ın yüklediğini kullarına neden yüklüyorsunuz! Eğer mutlaka yapacaksınız evlerinizde yapın." dedi.⁴⁴

İbn Ömer'in, mescidde kuşluk namazı kılan insanların bu namazlarına bid'at demesi, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve kendisinin kuşluk namazı kılmadığını belirtmesi âlimler tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Bid'at, Resûlullah döneminde olmayan şeyi ortaya koymaktır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in kuşluk namazı kıldığı sahih rivayetlerle sabittir.⁴⁵ Bu husustaki hadislerin tevâtür derecesine ulaştığı da nakledilmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla İbn Ömer hadisleri, kuşluk namazının meşruiyetini reddedemez. Onun olumsuz ifadeleri, bu namazın gerçekte olmadığına değil, kendisinin görmediğine veya ona devam etmeyi, mescitlerde açıktan ve cemaatle kılmayı inkâr ettiğine

39 Müslim Müsâfirîn, 75-76, İbn Hibbân, 6: 270 (2528); İbn Huzeyme, 2: 230-231 (1229).

40 Ahmed, 20: 73 (12622). Şuayb Arnaût, hadisin sahih ligayrihi, Ahmed ez-Zeyn bir yerde isnadın sahih diğer bir yerde Ebân b. Halid'den dolayı hasen olduğunu, Ebân'ı Ezdî'nin leyyin saydığını, Buhârî'nin sükût ettiğini ve İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikrettiğini söylemiştir. Oysaki her iki isnadda da aynı râvi Ebân mevcuttur. Bk. Zehebi, *Mizanü'l-i'tidâl*, 1: 119-120; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde - Selman Abdülfettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslamiyye, 2001), 1: 221; Arnaût, *Müsned* (tahrîc), 20: 73; Zeyn, *Müsned* (tahrîc), nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Hamza Ahmed ez-Zeyn, (Kahire: Dâru'l-hadis, 1995), 10: 430, 516.

41 Buhârî, Umre, 3; Müslim, Hac, 35.

42 Buhârî, Teheccüd, 31.

43 İbn Ebi Şeybe, 2: 254 (7860).

44 İbn Ebi Şeybe, 5: 255 (7861).

45 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10: 157.

46 Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, 2: 87; Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, 2: 86; Bâcûrî, *el-Mevâhibu'l-ledüniyye*, s. 492; Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir*, s. 106-108.

hamlolunur. İbn Mes'ûd rivayeti de bunu te'yid etmektedir.⁴⁷

Hiz. ÂiŖe, İbn Ömer ve Enes, Hiz. Peygamber'in kuŖluk namazını sadece sefer dönüŖü kıldığını söylerken, evde değil de mescidde insanların huzurunda, sadece sefer dönüŖü kıldığını kastetmiŖlerdir. Zira Hiz. Peygamber seferden çoğunlukla kuŖluk vakti döner ve ilk olarak mescide girer, iki rekât namaz kıldı. ⁴⁸

Hiz. ÂiŖe, bir rivayette Hiz. Peygamber'in kuŖluk kılmadığını, kıldığını görmediğini, fakat kendisinin kıldığını, bir baŖka rivayette Resûlullah'ın sefer dönüŖü hariç kılmadığını, "Dört rekât kılar, Allah'ın dilediği kadar da artırırđı." rivayetinde ise mutlak olarak kıldığını söylemiŖtir. Bazı âlimler, görmemesi kılmadığı anlamına gelmez, diyerek kıldığını söyleyen rivayetleri tercih etmiŖ, bazıları da "kılmadı" sözünü devamlı kılmadı, "ben kılarım" sözünü de ben devamlı kılarım Ŗeklinde yorumlayarak rivayetleri cem yoluna gitmiŖtir. Hadisin, "Resûlullah, insanlar onunla amel eder de üzerlerine farz kılınır korkusu ile iŖlemesini sevdiği bir kısım ameli bırakırđı." kısmı buna iŖaret etmektedir. Bazıları da "Seferinden gelmesi hariç kılmazdı." sözünü mescidde kılmazdı, "Dört rekât kılar, Allah'ın dilediği kadar da artırırđı" sözünü de evde kıldığı Ŗeklinde yorumlayarak cem yoluna gitmiŖtir.⁴⁹

İbnü'l-İrakî (ö. 826/1423), kuŖluk namazıyla alakalı Hiz. ÂiŖe'den gelen olumsuz rivayetlere altı Ŗekilde cevap verildiğini belirtmiŖ, bunları Ŗu Ŗekilde nakledip deđerlendirmiŖtir: 1) Bu rivayetlerin zayıf olduğu ve râvilerinin vehmetmiŖ olmaları yorumu. İbnü'l-İrakî, bu rivayetlerin bir kısmının *Sahîhayn*'da olduğunu, dolayısıyla bu görüŖün zayıf olduğunu söylemiŖtir. 2) "Kılmadı" sözünün "devamlı kılmadı" anlamında olduğu yorumu. İbnü'l-İrakî, babası Irakî'nin bu görüŖü uzak gördüğünü nakletmiŖtir. 3) "Kılmadı" sözünün "Ben kıldığını görmedim" anlamında olduğu, "Kıldardı" sözüne gelince onu baŖkalarından öğrendiği yorumu. Kâdi İyâz (ö. 544/1149) ve Nevevî (ö. 676/1277) bu yorumu tercih etmiŖtir.⁵⁰ Nevevî gerekçesini Ŗöyle açıklamıŖtir: Hiz. Peygamber, kuŖluk vaktinde nadiren ÂiŖe'nin yanında bulunurdu. Bazen yolculukta, bazen Medine'de fakat mescidde veya bir baŖka mekânda olurdu. Hanımlarının yanında olsa bile Hiz. ÂiŖe'ye dokuz günde bir sıra gelirdi. Dolayısıyla görmedim sözü sahih olur. Kıldığını ise Hiz. Peygamber'in veya bir sahâbinin haber vermesiyle öđrenmiŖtir.⁵¹ İbnü'l-İrakî, Hiz. ÂiŖe'nin görmediğini kastederek mutlak olarak kılmadı demesinin

47 Nevevî, *Minhâc*, 5: 222-223; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 584-585; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 7: 344, 10: 157; Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, 2: 87.

48 İbn Hibbân, 6: 270.

49 Söz konusu yorumlar için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 589-590; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 7: 350.

50 Bk. Kâdi İyâz Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsa, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, nŖr. Yahya İsmâil, (Mısır: Dâru'l-vefâ, 1998), 3: 53; Nevevî, *Minhâc*, 5: 322.

51 Nevevî, *Minhâc*, 5: 322.

din emanetini yerine getirmeyle bağdaşmayacağını söyleyerek bu yorumu zayıf görmüştür. 4) Hz. Âişe, o dönemde insanlarca bilinen sekiz rekâtı inkâr etmiş ve Hz. Peygamber'in dört rekât kıldığını ve dilediği gibi artırdığını söylemiştir. Kâdî İyâz bu yorumu tercih etmiştir. 5) Hz. Âişe, Resûlullah'ın bu namazı insanların huzurunda kıldığını reddetmiştir. 6) Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in insanları mescide toplayarak bu namazı kıldığını reddetmiştir. Hz. Ömer'in bid'at dediği de budur. Bu, Kurtubî'nin (ö. 656/1258) yorumudur. Özetle, olumsuz rivayetler ya zayıftır veya râvinin görmediği kastedilmiş ya da devamlı kıldığı veya belli bir rekât veya insanların huzurunda ya da cemaatle kıldığı nefyedilmiştir.⁵²

Halk arasında yaygın olan “Kim kuşluk namazı kılar da sonra kılmayı bırakırsa kör olur” sözünün aslı yoktur. Birçok insan bu nedenle kuşluk namazı kılmamaktadır. Bu, insanları birçok hayırdan mahrum etmek için şeytanın ortaya attığı bir yalandır.⁵³

4. Kuşluk Namazının Meşruyeti, Hükümü ve Devamlılığı:

Yirmiden fazla sahâbî Hz. Peygamber'in kuşluk namazı kıldığını veya onu tavsiye ettiğine ya da faziletinden bahsettiğine dair rivayette bulunmuş, bu haberlerin tevâtür derecesine vardığı belirtilip bu konudaki olumsuz rivayetler yorumlanmıştır.

Kuşluk namazının hükümü hakkında altı farklı görüş nakledilmiştir. Bunlar: 1) Müstehaptır. 2) Ancak bir sebepten dolayı meşru olur.⁵⁴ 3) Müstehap değildir. 4) Devam etmeyerek bazen kılıp bazen kılmamak müstehaptır. 5) Ona evlerde devam etmek müstehaptır. 6) Bid'attir.⁵⁵

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Hz. Peygamber'in vakitten dolayı değil, uykudan uyanma, seferden dönme, fetih gibi arızî bir sebeple kuşluk namazı kıldığının sahih hadislerle sabit olduğunu söylemiş, Hz. Peygamber'in Ebû Hüreyre'ye kuşluk namazını tavsiye ettiği hadis ile benzeri sahih hadislerin kuşluk vaktinde namaz kılmanın güzel ve mahub olduğunu beyan ettiğini belirtmiştir. Daha sonra, gece namazına devam edenin Hz. Peygamber'in yaptığı gibi kuşluk namazı kılmayacağını, uyuyakalıp da gece namazı kılamayanın kuşluk namazı kılacağını ve kuşluk namazının gece namazının bedeli olduğunu söylemiştir.⁵⁶

52 İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Velîyyüddîn Ahmed b. Abdîrahîm, *Tarhu't-tesrib fî şerhi't-takrib*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabiyyi, t.y.), 3: 62-64.

53 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 592.

54 İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim bu görüşü tercih etmişlerdir. Şevkânî ise *Müntekâ* sahibinin ve kendisinin zikrettiği hadislerin bu görüşü reddettiğini belirtmiştir. Bk. İbn Teymiyye Ebû'l-Abbâs Takîyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmûu fetâvâ*, nşr. Fehd b. Nâsır İbrâhîm, (Riyad: Dâru's-süreyyâ, 1420), 22: 170-171; İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 1: 346; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 5: 214.

55 İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 1: 330-346; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 588.

56 İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 22: 170-171.

Birçok âlim ise, kuşluk namazının müstehap olduğu görüşünü tercih etmiş,⁵⁷ bazıları bunun cumhûrun görüşü olduğunu belirtmiş,⁵⁸ bazıları da bunda icmâ olduğunu söylemiştir.⁵⁹ Rivayetler incelendiğinde Hz. Peygamber'in zaman zaman bu namazı kıldığı, tavsiye ettiği, kılınlara muhtelif müjdeler verdiği dolayısıyla müstehap olduğunu söyleyenlerin görüşünün isabetli olduğu görülmektedir.

İki rekât kuşluk namazı kılmanın Hz. Peygamber'e vâcip olduğunu zanneden fakihler hata etmişlerdir. Zikrettikleri "Üç şey bana farz, size nâfiledir: vitir, fecr ve iki rekât kuşluk." hadisi uydurma bir rivayettir.⁶⁰ Hz. Aişe'nin, "Ben Resûlullah'ı asla kuşluk nâfilesini kılarken görmedim." hadisi, Hz. Peygamber'e kuşluk namazı vâcip idi görüşünü reddetmektedir. Hz. Peygamber'e has bir namaz idi görüşüne gelince, bu da hiçbir sahîh haberde sabit olmamıştır.⁶¹ Hz. Peygamberin sünnetini bilen ilim ehli ittifak etmiştir ki; Hz. Peygamber kuşluk namazına devam etmemiştir.⁶² Onu bazen kılar, bazen de devam etmesi halinde insanların, onun

57 Bu görüşü tercih edenler: İbn Kudâme Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *Muğni*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki - Abdulfettâh Muhammed, (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb,1997), 2: 549; Nevevî, *Minhâc*, 5: 323; Zeylâî Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, nşr. Ahmed İnâyet, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000), 1: 432; Firûzâbâdî Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Sifru's-saâde*, nşr. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, (Katar: Dâru'ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, 14079, s. 33; İbnü'l-İrâkî, *Tarhu't-tesrib*, 3: 64; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 7: 349; a.m.f., *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, nşr. Eymen Sâlih Şaban, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1999), 2: 519; Halebi İbrâhim b. Muhammed, *Muhtasarü Gunyeti'l-mütemelli fi şerhi Münyeti'l-musallî (es-Sağîr)*, (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997), s. 251; İbn Nuceym Zeynüddîn b. İbrâhim el-Misrî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, nşr. Zekeriyya Umeyrât, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1997), 2: 92; Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, 2: 87; Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, 2: 86; Şürûnbülâlî, *Merâkî'l-felâh bi imdâdî'l-Fettâh Şerhi Nûri'l-izâh ve necâti'l-ervâh*, nşr. Ebû Abdîrrahman Salâh b. Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2004), s. 151; Şürûnbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh*, s. 412; Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-epsâr*, nşr. Abdülmunim Halil İbrâhim, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002), s. 92; Zürkânî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî, *Ebhecü'l-mesâlik bi şerhi Muvatta'-i'l-İmâm Mâlik*, (İstanbul: el-Matbaatü'l-hayriyye, 1410), 1: 433; Abdülganî b. İsmâil en-Nâblusî, *Nihâyetü'l-murâd fi şerhi Hediyeti İbni'l-İmâd*, nşr. Abdürrezzâk el-Halebî, (Limasol: 1994), s. 650; San'anî Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed, *Sübülü's-selâm şerhu Bulûgu'l-merâm*, nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421), 3: 48; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâ*, 5: 211; Bâcûrî, *el-Mevâhibu'l-ledüniyye*, s. 492; İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürrü'l-muhtâr Şerhi Tenviri'l-epsâr*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd, Ali Muhammed Muavvez, (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 2: 465.

58 Bk. Nevevî, *Minhâc*, 5: 323; Firûzâbâdî, *Sifru's-Saâde*, s. 33; İbnü'l-İrâkî, *Tarhu't-tesrib*, 3: 64; Ali el-Kârî, *Cem'ul-vesâil*, 2: 87.

59 Bk. Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, 2: 86; Bâcûrî, *el-Mevâhibu'l-ledüniyye*, s. 492.

60 İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 22: 170. Elbânî de hadisin uydurma olduğunu söylemektedir. Bk. *Zaifu'l-Câmi's-sağîr*, s. 378 (2561), Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zaiife*, 6: 492-494 (2937).

61 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 7: 349; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 590.

62 İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 22: 283.

farz olduğuna inanmalarından veya Hz. Âişe'nin açıkça ifade ettiği gibi onlara farz kılınmasından korktuğu için terk etmiştir.⁶³

Ebü Hüreyre hadisinde olduğu gibi kuşluk namazına devam etmenin mi, Hz. Peygamber'e uyararak bazen kılıp bazen kılmamanın mı daha faziletli olduğu hususu tartışılmıştır.⁶⁴ Hanbelilerin bir kısmı, Hz. Peygamber'in ashâba kuşluk namazını tavsiye ettiği rivayetleri esas alarak devamlı kılmanın müstehap olduğunu söylemiş, diğer bir kısmı ise Hz. Peygamber'in devam etmemesini gerekçe göstererek ve devamlı kılmanın farzlara benzeyeceğini söyleyerek müstehap olmadığını ifade etmiş,⁶⁵ hatta İbn Müflih (ö.763/1361) aynı gerekçeyle devamlı kılmayı mekruh saymıştır.⁶⁶ Merdâvî de (ö.885/1480), Hanbelilerin cumhuruna göre devamlı kılmanın müstehap olmadığını, zaman zaman kılınacağını, İbn Teymiyye'ye göre ise gece kalkamayanın devam edeceğini belirtmiştir.⁶⁷ Nevevî (ö. 576/1277), Firûzâbâdî (ö.817/1415), İbnü'l-İrâkî, Aynî (ö. 855/1451) ve Münâvî'ye (ö. 1031/1622) göre devam etmek müstehaptır. Delilleri, Ebü Hüreyre, Ebü'd-Derdâ ve Ebü Zer (ö. 32/653) rivayetleri⁶⁸ ile "Allah Teâlâ'nın en beğendiği amel, az olsa da yapanın devam ettiği ameldir."⁶⁹ rivayetidir.⁷⁰ Hz. Peygamber bu namazı, farz kılınır korkusuyla devamlı kılmamış, vefatından sonra şeriat karar kıldığı için bundan emin olunmuştur.⁷¹ Hz. Peygamber'in bazen kılıp bazen terkettiğini belirten Ebü Saïd el Hudri hadisi sebebiyle devamlı kılmamanın daha faziletli olduğu görüşü, "Resûlullah, insanlar onunla amel eder de üzerlerine farz kılınır korkusu ile işlemesini sevdiği bir kısım ameli (işlemeyip) bırakırdı"⁷² rivayeti ile reddedilmiştir.⁷³

5. Rekât Sayısı:

Rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in kuşluk namazını iki, dört, altı

63 Nevevî, *Minhâc*, 5: 323; Nevevî, *Mecmû'*, 3: 530; Münâvî, *Feyzü'l-kadir*, 6: 168; Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, 2: 90.

64 İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 22: 284.

65 Bk. İbn Kudâme, *Muğni*, 2: 550-551; İbn Kudâme Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed, (Kahire: Dâru hecr, 1414/1993), 4: 206-207.

66 İbn Müflih, *Mübdî*, 2: 30.

67 Bk. Alâüddîn Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *İnsâf fi marifeti'r-Râcihi mine'l-hilâf alâ mezhebi'l-imâm el-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed Hâmif el-Fakî, (y.y. 1955), 2: 191-192.

68 Bk. "Rivayetler Bölümü" Hz. Peygamber'in Ebü Hüreyre ve Ebu'd-Derdâ'ya tavsiyesi ile üç yüz mafsâl rivayeti.

69 *Müslim*, Sıyâm, 177.

70 Bk. Nevevî, *Minhâc*, 5: 323; Firûzâbâdî, *Sifru's-Saâde*, s. 34; İbnü'l-İrâkî, *Tarhu't-tesrib*, 3: 65; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 7: 349; Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, 2: 90.

71 Bk. Firûzâbâdî, *Sifru's-Saâde*, s. 34; Münâvî, *Şerhu's-Şemâil*, 2: 90.

72 *Buhârî*, Teheccüd, 5; *Müslim*, Müsâfirin, 77.

73 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 7: 349.

ve sekiz rekât kıldığı, iki, dört ve on iki rekâti da tavsiye ettiği, dolayısıyla sekiz rekâttan fazla kılmadığı, on iki rekâttan fazla tavsiye etmediği görülmektedir.⁷⁴ Aynı, rivayetlerde; iki, dört, altı, sekiz, on ve on iki rekât olarak geldiğini söylemiş, ancak her biriyle ilgili rivayeti sahâbî râvisi ve kaynağıyla verirken İbn Mes'ûd'dan naklettiği on rekât rivayetinin kaynağını belirtmemiştir.⁷⁵ Sadece İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Aynı'nin İbn Mes'ûd'dan kaynağını vermeden naklettikleri bu on rekât rivayeti⁷⁶ hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Ali el-Kârî (ö. 1014/1606), cumhura göre kuşluk namazının en azının iki rekât olduğunu söylemiş,⁷⁷ İbnü'l-İrâkî bu hususta icmâ olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Hz. Peygamber'in en fazla on iki rekât tavsiye etmesi bundan fazla kılınamayacağı anlamına gelmemektedir. Ne sahâbeden ne de tâbiünden herhangi bir kimsenin onu, on iki rekâta tahsis ettiği görülmemiştir.⁷⁹ Sayı ile sınırlandırılmış bir namaz değildir ki o sınırdan fazla veya eksik yapılmasın. O, ancak insanın imkânı nisbetinde yaptığı reğâibdendir.⁸⁰ Bu nedenle birçok âlim ekserisi için bir sınır olmadığını,⁸¹ on iki rekâttan fazlasının rivayet edilmemesinin daha fazla kılınmasına mâni olmadığını,⁸² dileyenin dilediği kadar kılmasının doğru olduğunu söylemiştir.⁸³

İşrak namazı ile kuşluk namazının aynı namaz olup olmadığı hususunda farklı görüşler mevcuttur: Bazı âlimlere göre, işrak namazı ile kuşluk namazı aynı namazdır.⁸⁴ Buna göre, kuşluk vaktinin evvelinde kılınan namaza, kuşluk namazı dendiği gibi işrak namazı da denir. Sonunda kılınana kuşluk namazı dendiği gibi zeval namazı da denir. İki arasında ise sadece kuşluk namazı denir.⁸⁵ Bazı âlimlere göre, farklı namazlardır. İşrak, güneşin doğuşunda kılınan iki rekât namazdır.⁸⁶ Güneşin doğup bir veya iki mızrak boyu yükselişinden sonra kılınan namaza işrak namazı; güneşin, gündüzün dörtte biri miktarında yükseldiği

74 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 586-587; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 5: 215.

75 Aynı, *Umdetü'l-kârî*, 7: 348.

76 Bk. İbn Battâl Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.), 3: 166; Aynı, *Umdetü'l-kârî*, 7: 348.

77 Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil*, 2: 86.

78 İbnü'l-İrâkî, *Tarhu't-tasrib*, 3: 71.

79 Bk. Şevkânî, a.yer., 5: 216; Zürkânî, *Ebhecü'l-mesâlik*, 1: 274; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 5: 222.

80 Bâcî Ebü'l-Velid Süleymân b. Halef el-Bâcî, *Müntekâ şerhu Muvatta-i Mâlik*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999), 2: 269.

81 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 587; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 5: 215.

82 Aynı, *Umdetü'l-kârî*, 7: 348.

83 İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 1: 341.

84 Nablûsî, *Nihayetü'l-Murad*, s. 651; Ali el-Kârî, *Cemu'l-vesâil*, 2: 85.

85 Ali el-Kârî, *Cemu'l-vesâil*, 2: 85.

86 İbn Hacer el-Heytemî, *Eşrefü'l-vesâil*; s. 407.

andan, zevalin öncesine kadar kılınan namaza da kuşluk namazı denir.⁸⁷ Salih Karacabey, makalesinde ilgili rivayetleri nakledip değerlendirir ve işrak namazı ile kuşluk namazının aynı şey olduğunu, eldeki bilgilerin Hz. Peygamber'in işrak vaktine has bir namaz kıldığını ortaya koyacak durumda olmadığını, bu konudaki hadislerin delil olabilecek sıhhat değerine sahip olmayıp muhteva itibariyle de tartışılır olduğunu söylemiştir.⁸⁸

Sonuç

Hz. Peygamber'in zaman zaman kuşluk namazı kıldığı, kılınmasını tavsiye edip faziletinden bahsettiği sahih rivayetlerle sabittir ve bu husustaki rivayetler tevâtür derecesine ulaşmıştır. Ayrıca Resûlullah'ın bu namazı kılmadığını söyleyen Hz. Âişe ve Enes gibi bazı sahâbilerden, kıldığına dair rivayetler de gelmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kuşluk namazı kılmadığını veya bazı durumlarda ya da bir kere kıldığını belirten rivayetler farklı şekillerde yorumlanmış, kıldığını ifade eden rivayetler tercih edilmiştir.

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in kuşluk namazını kaç rekât kıldığı hususunda farklı sayılar verilip dilediği kadar da artırdığı belirtilmekte, dolayısıyla en azının iki rekât olup ekserisi için bir sınır olmadığı, esasen nâfile oluşu hasebiyle kişinin imkân nispetinde kılacağı bir namaz olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Hz. Peygamber, zaman zaman kılmış bile olsa ümmete farz kılınır endişesiyle devam etmediği; Ebû Hüreyre, Ebü'd-Derdâ ve Hz. Âişe'nin bu namazı asla terk etmeyeceklerini belirten rivayetler ile bir amelin devamlı yapılmasını teşvik eden rivayetler düşünüldüğünde devamlı kılmanın daha faziletli ve müstehap olduğu görüşünün daha ağır bastığı görülmektedir.

87 Zafer Ahmed Tehânevî, *İ'lâû's-sünen*, 7: 30.

88 Salih Karacabey, "Hadislere Göre İşrak Namazı ve Kuşluk Namazı ile İlgisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2012): s. 21-32.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübârek**, Ebû Abdirrahman el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitabu'z-zühd*. Nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.
- Abdürrezzâk**, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. Nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 cilt. Karaçi: el-Meclisü'l-İlmî, 1390/1970.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. Nşr. Şuayb el-Arnaût ve arkadaşları. 50 cilt. Dımaşk: Müesssetü'r-risâle, 1995.
- Müsned*, Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Hamza Ahmed ez-Zeyn. 20 cilt. Kahire: Dâru'l-hadis, 1995.
- Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân el-Herevî. *Cem'ül-vesâil fî şerhi'ş-Şemail* (Münâvî şerhiyle beraber). 2 cilt. Mısır t.y.
- Aynî**, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetül-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2001.
- el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Nşr. Eymen Sâlih Şaban. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- Bâcî**, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî. *Müntekâ şerhu Muvatta-i Mâlik*. Nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- Bâcûrî**, İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed. *Mevâhibu'l-ledüniyye ale'ş-şemâili'l-Muhammediyye*. Nşr. Muhammed Avvâme, y.y. 2001.
- Begavî**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Şerhu's-sünne*. Nşr. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zehîr eş-Şâvîs. 16 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. M. Abdülkâdir Atâ. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Bilmen**, Ömer Nasûhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen yayınevi, t.y.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. Dımaşk-Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *Sünen*. Nşr. Hüseyin Selim Esed. 4 cilt. Riyad: Dâru'l-muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabeleli. 7 cilt. Dımaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.

- Ebû Ya'lâ**, Ahmed b. Ali el-Mevsilî. *Müsned*. Nşr. Hüseyin Selim Esed. 14 cilt. Dımaşk: Daru'l-me'mûn, 1973.
- Elbânî**, Muhammed Nasırüddîn. *et-Talîkâtü'l-hisân alâ Sahîhi İbn Hibbân ve temyizi sakîmihî min sahîhuhî ve şâzzihî min mahfûzuhî*. 12 cilt. Cidde: 2003.
- İrvâü'l-galîl fî tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*. 9 cilt. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmiyyi, 1979.
- Mişkâtü'l-Mesâbih* (tahkik). 3 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979.
- Muhtasaru's-Şemâilî'l-Muhammediyye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Ammân 1406.
- Silsiletü'l-ehâdisi'z-zaîfe ve'l-mevzûa ve eseruhu's-seyyiü fi'l-ümme*. 14 cilt. Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1992-2004.
- Zaifu'l-Câmii's-sağîr ve ziyâdetihî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- Zaifu Süneni't-Tirmizî*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2000.
- Zaifu Süneni İbn Mâce*. Mektebetü'l-Meârif. Riyad 1997.
- Sahihu Sünen-i Ebi Dâvûd*. 3 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1998.
- Sahihu Süneni't-Tirmizî*. 3 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000.
- Sahihu'l-Câmii's-sağîr ve ziyâdetihî*. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve shâhu'l-arabiyye*. I-VI, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1956.
- Fîrûzâbâdî**, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Sifrû's-saâde*. Nşr. Abdullab b. İbrâhim el-Ensârî. Katar: Dâru'ihyâit-türâsî'l-İslâmî, 1407.
- Gumârî**, Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk. *el-Müdâvi li ileli'l-Câmii's-sağîr ve şerheyl-Münâvî*. 6 cilt. Mısır: Dâru'l-kütübi'l-Mısıriyye, 1996.
- Hâkim**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbüri. *Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2002.
- Halebî**, İbrâhim b. Muhammed. *Muhtasaru Gunyeti'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî (es-Sağîr)*. Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Haskefî**, Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefî. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr*. Nşr. Abdülmunim Halîl İbrâhim. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhi Tenvîri'l-epsâr*. I-XIII, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez. 13 cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

- İbn Battâl**, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim. 10 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Nşr. Muhammed Avvâme. 26 cilt. Beyrut: Dâru Kurtuba, 1427/2006.
- İbn Fâris**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 cilt. Dâru'l-fıkr, y.y. 1979.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Dâru Taybe, 1426/2005.
- Lisânü'l-mîzân*. Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde - Selman Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslamiyye, 2001.
- Takrîbu't-temyîz*. Nşr. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-reşîd, 1991.
- Eşrefü'l-vesâil ilâ fehmi's-Şemâil*, Nşr. Kemâl Abdülazîm el-Anânî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (Tertîb, Alâüddîn Ali b. Belbân). Nşr. Şuayb el-Arnaût, 18 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- İbn Huzeyme**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Sahîh*. Nşr. M. Mustafa el-A'zamî, 4 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. Nşr. Şuayb Arnaût, Abdülkâdir Arnaût. 6 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- İbn Kudâme**, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebir*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdülfettâh Muhammed. 32 cilt. Kahire: Dâru hecr, 1414/1993.
- Muğni*. Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdülfettâh Muhammed. 15 cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1997.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. Nşr. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid-Sâid el-Lehhâm. 5 cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-risâle, 1430/2009.
- İbn Müflih**, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhim b. Muhammed ed-Dımaşki. *Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*. Nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfi. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- İbn Nuceym**, Zeynüddîn b. İbrâhim el-Mısırî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Nşr. Zekerîyya Umeyrât. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.

- İbn Teymiyye**, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmûu fetâvâ*. Nşr. Fehd b. Nâsır İbrâhîm. 29 cilt. Riyad: Dâru's-süreyyâ, 1420.
- İbnü'l-İrâkî**, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm. *Tarhu't-tesrîb fî şerhi't-takrîb* (babası Zeynüddîn el-İrâkî'nin çalışmasının tekmilesidir). 8 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyyi, t.y.
- Kâdî İyâz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsa. *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*. Nşr. Yahya İsmâil. 9 cilt. Mısır: Dâru'l-vefâ, 1998.
- Karacabey**, Salih. "Hadislere Göre İşrak Namazı ve Kuşluk Namazı ile İlgisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2012): 21-32.
- Kettânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*. Mısır: Dâru'l-kütübî's-selefiyye, t.y.
- Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh el-Yemenî. *Muvattâ*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 2 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyyi, 1985.
- Merdâvî**, Alâüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman. *İnsâf fî marifeti'r-Râcihi mine'l-hilâf alâ mezhebi'l-imâm el-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Muhammed Hâmîf el-Fakî. 12 cilt. y.y. 1955.
- Mervezî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr. Muhtasarı *Kıyâmu'l-leyl ve Kıyâmu ramazân ve Kitabu'l-vitr*. İhtisâr, Ahmed b. Ali el-Makrizî. Pakistan: Hadis Akademi, 1988.
- el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye**. 45 cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1983-2006.
- Mübârekpûri**, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmiî't-Tirmizî*. Nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif. 10 cilt. Dâru'l-fıkr, t.y.
- Münâvî**, Zeynüddîn Muhmmmed Abdürraûf b. Tâci'l-ârifin. *Feyzü'l-kadîr bi şerhi'l-Câmiî's-sağîr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1972.
- Şerhu's-Şemâil* (Ali el-Kârî'nin şerhi *Cem'ü'l-vesâil*'le beraber), 2 cilt. Mısır t.y..
- Teyşîr bi şerhi'l-Câmiî's-sağîr*. 3 cilt. Hindistan 1286.
- Müslim b. Haccâc**, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 2 cilt. Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1412/1991.
- Nablusî**, Abdülganî b. İsmâil. *Nihâyetü'l-murâd fî şerhi Hediyyeti'bni'l-İmâd*. Nşr. Limasol: Abdürrezzâk el-Halebî, 1994.
- Nesâî**, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Hasan Abdülmun'im Şelebî. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 cilt. Müessesetü Kurtuba, 1414/1994.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Nşr. Muhammed Necîb el-Mutîi, 23 cilt. Cidde: Mektebetü'l-irşâd, t.y.
- San'ânî**, Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed. *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm*. Nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk. 8 cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.
- Şevkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. Nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk. 16 cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427.
- Şirbînî**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. Nşr. Muhammed Halil Aytânî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1997.
- Şürünbülâlî**, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr. *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-izâh ve necâti'l-ervâh*. Nşr. Abdülkerîm el-Atâ. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyyi, 2001.
- Merâkı'l-felâh bi imdâdi'l-Fettâh Şerhi Nûri'l-izâh ve necâti'l-ervâh*. Nşr. Ebû Abdirrahman Salâh b. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.
- Taberânî**, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- Ebû'l-Kâsım** Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu's-sagîr (er-Ravzu'd-dânî ile beraber)*. Nşr. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1405/1985.
- Tehânevî**, Zafer Ahmed. *İ'lâu's-sünen*. 22 cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1415.
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr (Sünen)*. I-VI, Nşr. Şuayb el-Arnaût - Abdullatif Hirzullah. 6 cilt. Dimaşk: Dâru'-risâle el-âlemiyye, 2009.
- eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*. Nşr. İzzet Ubeyd ed-Dabbâs. Beyrut: Dâru'l-hadis, 1988/1408.
- Yazır**, Elmalılı Hamdî, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî. *Mizanü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Nşr. Ali Muhammed Muavvez ve Âdil Ahmed Abdü'l-mevcûd. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.
- Zekeriyya el-Ensârî**, Ebû Yahyâ Zeynüddîn. *Esne'l-metâlib şerhi Ravzî't-tâlib (Remlî haşiyesiyle beraber)*. 4 cilt. yy. t.y.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Nşr. Ahmed İnâyet. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî. *Ebhecü'l-mesâlik bi şerhi Muvatta-i'l-Îmâm Mâlik*. 4 cilt. İstanbul: el-Matbaatü'l-hayriyye, 1410.